

**O‘ZBEK TILINING LUG‘ATCHILIK MEROSI VA UNING ZAMONAVIY
PEDAGOGIK IMKONIYATLARI”**

10.00.00- Filologiya fanlari

Xalilova Maftuna Azamat qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

magistranti

xalilovamaftuna53@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek leksikografiyasining tarixiy ildizlari, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Leksikografiyaning nafaqat tilshunoslik, balki milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rsatib o‘tiladi. Mustaqillik davrida o‘zbek tilining davlat tili maqomini mustahkamlash va til siyosatidagi o‘zgarishlar, yangi lug‘atlar yaratishdagi yutuqlar hamda ularning ta’lim tizimiga integratsiyasi muhim masalalar sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, o‘quv lug‘atlari orqali til boyligini oshirish, madaniy ongni shakllantirish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi lug‘atchilikning roli yoritiladi. Maqola o‘zbek tilining lug‘atchilik merosini saqlash va undan pedagogik jarayonda samarali foydalanish istiqbollari belgilaydi.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbek leksikografiyasi, lug‘atchilik merosi, pedagogik imkoniyatlar, o‘quv lug‘atlari, til siyosati, madaniy meros, tilshunoslik, mustaqillik davri, o‘zbek tili, ta’lim jarayoni.*

UDC: 10.00.00 – Philological Sciences

Khalilova Maftuna Azamat qizi

Master’s student of Shahrisabz State Pedagogical Institute

xalilovamaftuna53@gmail.com

**“THE LEXICOGRAPHIC HERITAGE OF THE UZBEK
LANGUAGE AND ITS CONTEMPORARY PEDAGOGICAL
OPPORTUNITIES”**

Abstract: *This article analyzes the historical roots, developmental stages, and modern pedagogical potential of Uzbek lexicography. It highlights the significance of lexicography not only in linguistics but also in preserving and promoting national culture. The article discusses the strengthening of the Uzbek language's status as the state language during the post-independence period, achievements in creating new dictionaries, and their integration into the educational system. Furthermore, the role of educational dictionaries in enriching vocabulary, fostering cultural awareness, and developing independent thinking skills is emphasized. The study outlines prospects for preserving the lexicographic heritage of the Uzbek language and effectively utilizing it in pedagogical practice.*

Keywords: *Uzbek lexicography, lexicographic heritage, pedagogical potential, educational dictionaries, language policy, cultural heritage, linguistics, post-independence period, Uzbek language, educational process.*

Lug‘atchilik — insoniyat tafakkurining eng qadimiy va murakkab mahsullaridan biri bo‘lib, u minglab yillik tarixga ega. Lug‘at tuzish orqali insonlar nafaqat so‘zlarni yig‘ib, tartiblaydi, balki jamiyat tafakkuri, madaniyati, hayot tarzi va ilmiy dunyoqarashini ham saqlab qoladi. Bugungi globallashuv va axborot asrida esa lug‘atlarning roli yanada ortib bormoqda. Ayniqsa, o‘quv lug‘atlari yosh avlodning bilim olishi, tilni o‘rganishi va madaniy merosni anglab yetishida muhim vositaga aylangan.

O‘zbek leksikografiyasining ildizlari XI asrga borib taqaladi. Buyuk alloma Mahmud Qoshg‘ariy tomonidan yaratilgan “Devonu lug‘atit turk” asari nafaqat turkiy tillar, balki butun Markaziy Osiyo madaniyati uchun bebaho manba hisoblanadi. Mazkur asar o‘zbek lug‘atchiligi tarixida ilk poydevor bo‘lib xizmat qilgan.

Leksikografiyaning nazariy asoslari va rivojlanish bosqichlari

Leksikografiya, tilshunoslikning alohida sohasi sifatida, soʻzlarning lugʻaviy shakllanishi, ularning izohi, qoʻllanilishi va ijtimoiy-madaniy konnotatsiyasini oʻrganadi. Bu ilmiy sohaning rivojlanishi lugʻat tuzish jarayonining oddiy amaliy faoliyat emasligini, balki nazariy tayanch va ilmiy yondashuvni talab etishini koʻrsatadi.

Rus tilshunos olimi B.Y. Gorodetskiy leksikografiyani fan sifatida quyidagicha taʼriflaydi: “Leksikografiya ilmiy fan sifatida murakkabdir, chunki uning tarixiy-filologik jihatlari lugʻatlarning tipologiyasiga va madaniyat bilan bogʻliqligiga aloqador, epistemologik jihatlari esa lugʻatlarning mohiyatini va ularning tartibga solish usullarini oʻrganish bilan bogʻliq”. Bu taʼrif leksikografiyani nazariy va amaliy asoslarda chuqur oʻrganish zarurligini anglatadi.

Soʻnggi ikki-uch asr davomida jahonda leksikografiya sezilarli darajada taraqqiy etdi. Dastlab faqat soʻz va iboralarni jamlab, ularni izohlashdan iborat boʻlgan lugʻatlar, bugungi kunda yuz minglab soʻzlarni, ularning koʻp maʼnoliligini, stilistik jihatlari, madaniy fonini oʻz ichiga olgan keng qamrovli ilmiy manbalarga aylandi.

Oʻzbek leksikografiyasida mustaqillikdan keyingi yutuqlar

Oʻzbekiston mustaqillikka erishganidan soʻng, til siyosatida tub burilishlar roʻy berdi. Oʻzbek tilining davlat tili sifatidagi mavqei mustahkamlana boshladi. Bu esa oʻz navbatida leksikografiya sohasida ham yangi talablarga va yoʻnalishlarga sabab boʻldi. 2019-yil 21-oktabrda eʼlon qilingan PF-5850-sonli Prezident farmonida oʻzbek tilining nufuzini oshirish, yangi atamalar yaratish, zamonaviy lugʻatlar tuzish va ularni amaliyotga joriy etish vazifalari belgilab berildi.¹

Bu davrda ikki tilli lugʻatlar qayta koʻrib chiqildi. 1980-yillarda yaratilgan ruscha-oʻzbekcha lugʻatlar, xususan 1983–1984-yillarda nashr etilgan ikki jildli

¹ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 21 oktabrdagi PF-5850-sonli Farmoni “Oʻzbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeini yanada oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”.

lugʻat 2013-yilda A. Madvaliyev tomonidan yangilandi, mafkuraviy jihatdan tozalandi va zamon talablari asosida tahrir qilindi.

Bundan tashqari, Nizomiddin Mahmudov va Durdona Xudoyberganova tomonidan tuzilgan **“Oʻzbek tili oʻxshatishlarining izohli lugʻati”** (2013) ham oʻzbek milliy tafakkurini, obrazli fikrlash uslubini, madaniyat va xalq ijodiyoti bilan bogʻlangan til boyligini ilmiy asosda yorituvchi muhim manba hisoblanadi.

Shuningdek, Mahmudov va Yorqinjon Odilov tomonidan nashr etilgan **“Soʻz maʼno taraqqiyotida ziddiyat: Oʻzbek tili enantioseмик soʻzlarining izohli lugʻati”** (2014) antonimiya hodisasini ilk bor izchil tarzda oʻrgangan fundamental asar sifatida baholanadi. Bu lugʻat leksik maʼno taraqqiyotining murakkab jihatlarini aniqlashda muhim ilmiy qadam boʻldi.

Oʻquv lugʻatlari va taʼlim tizimidagi roli

Zamonaviy taʼlim texnologiyalari, oʻquvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlashga, keng dunyoqarashga ega boʻlishga yoʻnaltiradi. Bu jarayonda oʻquv lugʻatlarining roli beqiyos. Leksikografiya nafaqat tilshunoslikning amaliy boʻlimi sifatida, balki didaktik vosita sifatida ham xizmat qiladi.

Rus olimi V.V. Morkovkin lugʻatlarni ikki turga ajratadi: **lingvosentrik** va **antroposentrik**. Lingvosentrik lugʻatlar tilni markazga qoʻyadi va soʻzlarning strukturasi, grammatikasi bilan bogʻliq. Antroposentrik lugʻatlar esa til orqali inson, jamiyat, madaniyat, dunyoqarash va qadriyatlarni ochib beradi. Bugungi oʻquv lugʻatlari koʻproq antroposentrik tusga ega boʻlib, ular oʻquvchining hayotiy tajribasini shakllantirish, madaniy ongini kengaytirishda muhim manba hisoblanadi.

Oʻquv lugʻatlar til boyligini kengaytirish, yangi soʻz va iboralarni oʻrganish, ularning kontekstda toʻgʻri ishlatilishini oʻrgatishda juda muhimdir. Ular oʻquvchilarni aniq, loʻnda va mantiqan izchil fikrlashga, oʻz fikrini ifoda eta olishga oʻrgatadi. Ayniqsa, ona tili fanini oʻqitishda bu lugʻatlarning roli tobora ortmoqda.

Lingvokulturologik lugʻatlar va madaniy meros

O'zbek leksikografiyasida faqat semantik yoki grammatik tahlil bilan cheklanilmay, balki til orqali milliy tafakkur va madaniyatni ifodalovchi lug'atlar ham yaratilmoqda. Masalan:

- **“Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug'ati”**
(2015)
- **“Tilshunoslik atamalarining ruscha-o'zbekcha qisqacha lug'ati”**
(1993)
- **“Ish yuritish atamalarining ruscha-o'zbekcha qisqacha lug'ati”**
(1994)

Bu lug'atlar o'zbek tilshunosligining zamonaviy paradigmasiga xizmat qilib, til va madaniyat orasidagi o'zaro aloqalarni ochib beradi. Ayniqsa, lingvokulturologik yondashuv asosida yaratilgan lug'atlar, xalqning madaniy xotirasi va milliy qadriyatlarini saqlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda leksikografiya sohasi nafaqat so'zlarni jamlash va izohlash bilan, balki til orqali **shaxsiyatni shakllantirish, madaniyatni aks ettirish, ijtimoiy ongni rivojlantirish** vazifasini ham bajarmoqda. O'zbek lug'atchiligining tarixiy ildizlari, hozirgi taraqqiyoti va istiqboldagi vazifalari bir-birini to'ldiradi.

O'quv lug'atlari esa ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Bu lug'atlar orqali nafaqat so'z o'rganiladi, balki tafakkur, madaniyat va jamiyatni anglash qobiliyati shakllanadi. Shu boisdan, o'zbek tilida yangi o'quv lug'atlarini yaratish, mavjudlarini takomillashtirish, ularni darslik va o'quv dasturlariga integratsiya qilish bugungi ta'lim strategiyasining muhim vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gorodetskiy B.Yu. *Leksikografiya: nazariy va amaliy masalalar*. Moskva, 1978.
2. Mahmud Qoshg'ariy. *Devonu lug'atit turk*. Toshkent, 2006.
3. Madvaliyev A. *Ruscha-o'zbekcha lug'at* (yangilangan nashr). Toshkent, 2013.
4. Mahmudov N., Xudoyberganova D. *O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati*. Toshkent, 2013.

5. Mahmudov N., Odilov Y. *So‘z ma‘no taraqqiyotida ziddiyat: O‘zbek tili enantioseмик so‘zlarining izohli lug‘ati*. Toshkent, 2014.
6. Morkovkin V.V. *Leksikografiya va didaktika*. Moskva, 1995.
7. *Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug‘ati*. Toshkent, 2015.
8. *Tilshunoslik atamalarining ruscha-o‘zbekcha qisqacha lug‘ati*. Toshkent, 1993.
9. *Ish yuritish atamalarining ruscha-o‘zbekcha qisqacha lug‘ati*. Toshkent, 1994.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 21 oktabrdagi PF-5850-sonli Farmoni “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.